

АБУ АЛИ ИБН СИНО

**ТИББИЙ
ЎГИТЛАР**

Абу Али
ибн
Сино

ТИББИЙ
ЎГИТЛАР

Тошкент
«Меҳнат»
1991

Тузувчилар: У. И. ҚАРИМОВ, С. У. ҚАРИМОВА

Таҳрир ҳайъати: АБДУСОДИҚ ИРИСОВ, МАҲМУД
ҲАСАНИЙ, ЭРКИН БОЙСИНОВ,
РУСТАМ МИРЗАЕВ, МУҲИДДИНИ
НАЗМИДДИНОВ, МАҲМУД ТҶИЧИЕВ,
МУҲИДДИН ЖАББОР, МАСЪУДАЛИ
ҲАКИМЖОН, МАҲМУДА ҚАРИМОВА,
ҲАМИДУЛЛА ШОАҲМЕДОВ.

Ушбу китобда Урта аср Шарқ таботатининг қомуси «Тиб қонунлари» асарининг ҳамма учун фойдали бўлган энг муҳим боблари танлаб олинди. Унда Абу Али ибн Синонинг инсон ўз соғлиғини сақлаш учун бутун умри давомида амал қилиши лозим бўлган тадбирлар хусусидаги ўғитлари келтирилди. Шу билан бирга тўпламда олимнинг баъзи бир кенг тарқалган касалликлар ва уларга қарши қўлланиладиган дорилар ҳамда ташқи муҳит (ҳаво, сув, тупроқ) нинг инсон саломатлигига таъсири борасидаги фикрларига ҳам кенг ўрин берилди.

Кенг китобхонлар оmmasига мўъжалланган.

Тақризчилар: филология фанлари доктори, Беруний мукофоти иштирокори Н. Абдуллаев, филология фанлари номзоди Х. Ҳикматуллаев.

Муҳаррир: Ислом Ҳувайтов

Ушбу китоб «Ижод» давлат кичик корхонасининг молиявий иштироки ва буюртмасига биноан chop этилди. Шартнома баҳосида харид қилинган қоғозга босилди. Китобнинг нархи ҳам шулар асосида белгиланди.

ISBN 5—8244—0812—2

© «Меҳнат» нашриёти, «Ижод» ДКК, «Маърифат» дорилфунуни, 1991.

СУЗ, БОШИ

Шарқ табобатининг йирик қомусий олими Абу Али ибн Синонинг маданий меросини ўрганиш борасида жаҳоннинг энг йирик шаҳарларида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда, Олимнинг бизгача етиб келган турли соҳаларга оид қўлёзма асарлари дунёнинг йирик кутубхоналарида сақланмоқда.

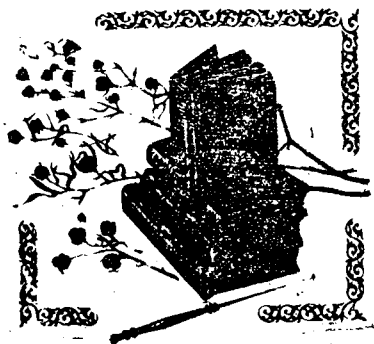
Ибн Синонинг тиб илмига оид йирик асарларидан бири бу — «Тиб қонулари» китобидир. «Қонун»нинг ўзбек ва рус тилларида чоп этилиши кўпчилик китобхонларнинг бу асарга бўлган қизиқишларини кучайтирди, уларнинг шарқ табобати илми бўйича тушунчаларини бойитди. Халқимиз учун соғлиқни сақлаш соҳасида улкан бир дастур бўлиб хизмат қила бошлади.

Бироқ китобнинг кам нусхада чоп этилганлиги уларнинг бу асарга бўлган эҳтиёжларини қондира олмади. Шуларни ҳисобга олиб «Қонун»нинг ҳамма учун фойдали бўлган бобларидан бир китоб тузишни лозим топдик.

Мазкур китобда Ибн Синонинг инсон соғлигини сақлаш учун турилган кунидан умрининг охиригача амал қилиши лозим бўлган тадбирлар хусусидаги ўғитлари, ташқи муҳитнинг инсон организмига таъсири ҳамда баъзи касалликлар ва уларни даволаш учун ишлатиладиган дорилар ҳақидаги фикрлари қисқача баён этилган.

Ибн Сино тавсия этган шифобахш моддалар ичидақ биз асосан Ўзбекистон ҳудудида ўсадиган доривор ўсимликларни ёки улар четдан келтирилган бўлса ҳам бизда, халқ табобатида қўлланиб келган ва атторлардан топиш мумкин бўлганларини танилаб олдик. Қеракли маълумотни топишни енгиллаштириш мақсадида уларнинг ўзбекча номлари алифбо тартибида жойлаштирилди ва «Қонун»да келтирилган арабча номлари ҳам кўрсатилди.

Уқувчиларда Шарқ табобатининг назарий масалалари ҳақида бироз бўлсада тасаввур уйғотиш мақсадида «Қонун»нинг кириш қисми, яъни тиб илмининг назарий асосларига бағишланган бобларидан ҳам айрим парчаларни келтиришни лозим топдик. Бу парчалар «Тиб қонулари» китобининг иккинчи нашридан олинди.

ИБН СИНО ВА УНИНГ ТИББИЙ МЕРОСИ

Ибн Сино жаҳон фани тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк сиймолардан бўлиб, унинг илмий ишлари хоразмлик буюк қомусий олим Абу Райҳон Беруний (973—1048) асарлари билан биргаликда ўша давр фани тараққиётининг энг юқори чўққисини ташкил этади.

Унинг тўла исми Абу Али ал-Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ал-Ҳасан ибн Али ибн Сино бўлиб, кўпинча қисқартириб Абу Али ибн Сино ёки Ибн Сино деб юритилади. Бу исм қадимги яҳудий тилида Авен Сино деб ёзилган ва олимнинг Европада кенг тарқалган Авиценна шаклидаги номи шу сўзни бир оз бузиб таллаффуз этишдан келиб чиққан.

Ибн Синонинг отаси Абдуллоҳ Балх шаҳридан бўлиб, Сомонийлар амири Нуҳ ибн Мансур (976—997) даврида Бухоро томонига кўчиб келади ва ўша атрофдаги Хурмитан қишлоғига амалдор этиб тайинланади. Кейин у Афшана¹ номли қишлоқда ҳам истиқомат қилади ва шу қишлоқдан Ситора номли қизга ўуланади. Уларнинг икки ўғиллари бўлиб, шулардан каттаси Ҳусайн эди (Ибн Синонинг болаликдаги асл исми шундай бўлган). У 370-ҳижрий йили сафар ойининг бошида (яъни 980 йил август ойининг иккинчи ярмида) дунёга келади².

¹ Бу қишлоқ ҳозир ҳам мавжуд бўлиб, Бухоро вилоятининг Ромитон ноҳиясида жойлашган.

² Баъзи манбаларда унинг туғилган кунини 3-сафар деб кўрсатилади. Бу эса 18 августга тўғри келади. Саъид Нафисий. Пур-и Сино. Техрон, 1333 (1954), 2-бет.

Хусайн 5 ёшга киргач, Ибн Синолар оиласи пойтахт — Бухорога кўчиб келади ва ушунинг ўқишга берадилар. Ибн Сино аввал Қуръон ва адаб³ дарсларини ўқийди ва 10 ёшга етар-етмас бу дарсларни тўла ўзлаштириб олади. Айни вақтда у арифметика ва алгебра билан ҳам шуғулланади. Булардан ташқари, уйда Абу Абдуллоҳ ан-Нотилий раҳбарлигида мантиқ, геометрия ва астрономия фанларини ўқийди. Шу билан бирга Ибн Сино табиий фанлар билан ҳам жиддий шуғулланади, хусусан табобатни севиб ўрганadi. У ўзининг туғма истеъдоди ва фавқулодда меҳнатсеварлиги туфайли дарсларни осонлик билан ўзлаштиради ва ҳатто муаллимларига номаълум нарсаларни ҳам китобдан мустақил ўқиб билиб оларди. Айниқса, тиб илмида у жуда тез камол топа бошлайди. «Тиб илми,— деб ёзди Ибн Сино ўз таржиман ҳолида,— қийин илмлардан эмас, шу сабабли қисқа муддат ичида бу (фанда жуда) илғорлаб кетдим, энди ҳатто билимдон табиблар ҳам келиб ҳузуримда тиб илмидан дарс оладиган бўдилар. Беморларни ҳам кўриб турардим ва (шу йўсинда) орттирган тажрибаларим натижасида муолажа эшикларини менга шу қадар (кенг) очилиб кетдики, уни таърифлаб бериш қийин»⁴.

Ибн Сино 17 ёшидаёқ Бухоро халқи орасида моҳир табиб сифатида донг чиқаради. Уша кезларда Сомонийлар давлатининг бошлиғи Нуҳ ибн Мансур касал бўлиб, сарой табиблари уни даволашдан ожиз эдилар. Бухорода янги чиққан ёш табибнинг овозаси саройга ҳам етиб борган эди, уни амирнинг даволашга таклиф қиладилар ва унинг иштирокида даволанган бемор тез фурсатда оёққа туради. Бунинг эвазига Ибн Сино сарой кутубхонасидан фойдаланиш имкониятига эга бўлади. Бу кутубхона ўша вақтда бутун Урта ва Яқин Шарқдаги энг катта ва бой кутубхоналардан саналарди. Бир неча йил давомида кеча-кундуз тинмай мутолаа қилиш натижасида Ибн Сино ўз билим доирасини мислсиз даражада кенгайтирдиким, у даврда шу қадар билимга эга бўлган бошқа бир кишини топмиш мушкул эди.

Мантиқ, табиёт, табобат ва бошқа фанларни чуқур ўзлаштиради, Ибн Сино ўша давр фалсафасининг асосий қисмларидан бири ҳисобланган метафизикани ўрганишга киришади. Бироқ

³ Адаб деганда у вақтларда саводли кишининг билиши зарур бўлган тил қондалари, баён, маоний, аруз ва қофия тушунилган.

⁴ Ибн Абн Усайбиа Уюн ал-анбо фи табақот ал-атиббо. Миср, 1832, 1-жилд, 3-бет.

ёш олим бу фаннинг дақиқ томонларини ўзлаштиришга Абу Наср Форобий (873—950) томонидан ёзилган бир фалсафий асарни мутолаа қилгандан кейингина муваффақ бўлади.

Ибн Синонинг ўз давридаги йирик олимлар, жумладан, Абу Райҳон Беруний билан бўлган илмий мунозаралари тахминан шу йиллардан бошланади. У ўзининг биринчи йирик илмий асарларини ҳам Бухорода 1000—1001 йилларда ёзади. Масалаи, ўз қўшниси ва дўсти Абу-л-Хусайн ал-Арузийнинг илтимосига биноан риёзатдан бошқа барча фанларни ўз ичига олган «Ал-хикмат ал-арузия» номли асарини, бошқа бир дўсти фикҳ ва тафсир илмларининг билимдони Абу Бакр ал-Барқий ал-Хоразмийга атаб энциклопедик характерга эга бўлган 20 жилдлик «Ал-ҳосил ва-л-маҳсул» деб аталган асарини ёзади.

999 йили Қорахонийлар Бухорони забт этиб Сомонийлар давлатини йиқитадилар. Бундан ташқари, айрим феодал ҳукмдорлари орасидаги ўзаро урушлар ҳамон тинмай давом этар ва бу воқеалар Бухорода тинч ва хотиржамликда илмий ишларни давом этдиришга қулай шароит қолдирмаган эди. Бунинг устига 1002 йили Ибн Синонинг отаси вафот этади. Оқибатда Ибн Сино ўз юрти Бухорони тарк этиб Хоразм (Урганч)га кетади.

Хоразм ҳам Урта Осиёнинг қадимий бой ва маданий вилоятларидан бири бўлиб, XI асрнинг бошларида у ерда илмий ҳаёт анча ривожланган эди: Хоразмшоҳлар Али ибн Маъмун (997—1009) ва Маъмун ибн Маъмун (1009—1017)лар даврида Урганчда кўпгина замонасининг таниқли олимлари яшар ва ижод этар эдилар. Йирик математик ва астроном Абу Наср ибн Ироқ (Берунийнинг устози, 1034 й.вафот этган), атоқли табиб ва философлар Абу Саҳл Масиҳий (1010 й.вафот этган) ва Абу-л-Хайр Хаммор (942—1030), ниҳоят буюк олим Абу Райҳон Беруний (973—1048)шулар жумласидандир.

Ўз сиёсатида кўпроқ реакцияон руҳонийларга таянадиган Ғазна ҳукмрони Султон Маҳмуд (998—1030) Хоразм ерларини ўз давлатига қўшиб олишга ҳаракат қилади. Унга тобе бўлишни истамаган Ибн Сино тахминан 1010—1011 йилларда Хоразмдан махфий равишда чиқиб Хуросон томон йўл олади. Нисо, Абивард (бу шаҳарлар ҳозирги Туркменистон ерида бўлган) ва бошқа шаҳарларда қисқа вақт тургандан кейин Каспий денгизининг шарқи-жанубида жойлашган Гургон амрлигига етиб келади. Бу ерда у Абу Убайд Жузжоний билан танишади, шундан бошлаб у йиғит Ибн Синога энг яқин ва содиқ шогирд бўлиб қолади ва устозининг охириги нафасигача ундан ажралмайди. Жузжоний Ибн Синонинг то Гургонга келгунигача бўлган таржимаи ҳолини унинг ўз оғзидан ёзиб ол-

ган, устоз ҳаётидаги ундан кейинги воқеаларни ҳам ўзи ёзиб тўлатган, шу туфайли биз Ибн Синонинг ҳаёти ва ижоди ҳақида жуда ишончли манбага эгамиз⁵.

Кўп ўтмай Ибн Сино Гургонда ўзининг илмий ишлари ва табиблик фаолиятини бошлаб юборди. Табобатга онд машҳур асари «Китоб ал-қонун фи-т-тибб» («Тиб қонунлари»)нинг 1-китобини ва баъзи бир бошқа асарларини ёзишга киришади.

1014 йили Ибн Сино Гургонни ҳам тарк этади ва бир қанча муддат Рай ва Қазвин шаҳарларида тургандан кейин Ҳамадонга келади ва бувайҳийлар ҳукмдори Шамс ад-давла (997—1021) хизматига киради — олдин сарой табиби бўлиб ишлайди, сўнгра вазирлик мансабига кўтарилади. Давлат ишлари билан банд бўлишига қарамай, илмий ишларни давом эттиради ва қатор асарлар яратади, ўзининг машҳур фалсафий қомуси «Китоб аш-шифо»⁶ни ҳам шу ерда ёзишга киришади.

1023 йили Исфаҳонга кўчади ва «Китоб аш-шифо»нинг қолган қисмларини ёзишда давом этади. Бошқа бир қанча асарлар билан бир қаторда форс тилидаги фалсафий китоби «Донишнома»ни тасниф этади.

Юқоридан номи зикр этилган Жузжонийнинг ёзишича, Ибн Сино жисмоний жиҳатдан ҳам жуда бақувват киши бўлган. Бироқ шаҳарма-шаҳар дарбадарликда юриш, кечалари ухламасдан узлуксиз ишлаш ва бир неча бор таъқиб остига олиниб, ҳатто ҳибсда ётишлар олимнинг саломатлигига таъсир этмай қолмади. У қуланж (колит) касаллигига чалиниб қолган эди. Касаллик зўрайгач, уни тутқаноқ ҳам тутадиган бўлади, оқибатда шу дарддан у 428 ҳижрий йилининг рамазон ойида (1037 йилнинг июнида) 57 ёшида Ҳамадонда вафот этди.⁷ Унинг қабри ҳозиргача сақланиб қолган.

⁵ Абу Убайд Абд ал-Воҳид ибн Муҳаммад ал-Жузжоний Ибн Сино билан 403/1012 йилда учрашади. Риёзиёт илмларидан яхши хабардор бўлган Жузжонийнинг хизматларидан яна бири шуки, у Ибн Синонинг вафотидан кейин унинг асарларини тўплаш ва тугалланмай чала қолганларини тўлатиб борасида катта ишлар қилган. Жумладан, устозининг «Китоб ан-нажот» ва «Донишнома-и алоий» номли асарларининг риёзиёт қисмларини ўзи ёзиб қўшган.

⁶ Бу китоб инсон нафси (яъни жонни ёки руҳи)га шифо бағишловчи, бошқа қилиб айтганда, уни тўғри йўлга бошлаб саодатга етказувчи бўлсин деган маънода шундай аталган.

⁷ Абу-л-Ҳасан ал-Байҳақий (1105—1169) ўзининг «Татимма сивон ал-ҳикма» номли асарида Ибн Сино 428 йили рамазон ойининг биринчи жумасида вафот этган, деб кўрсатади. Саъид Нафисий. Уша асар, 149-бет. Бу 1037 йилнинг 24 июнига тўғри келади.

Ибн Сино ҳақиқий қомусий олим сифатида ўз давридаги фанларнинг деярли ҳаммаси билан муваффақиятли равишда шуғулланган ва уларга онд илмий асарлар яратган. Турли манбаларда унинг 450дан ортиқ асарлари қайд этилган бўлса ҳам⁸, замонлар ўтиши билан уларнинг кўпи йўқолиб кетган ва бизгача фақат 242 таси етиб келган⁹.

Шу 242дан 80таси фалсафа, илоҳиёт ва тасаввуфга тегишли, 43таси табобатга онд, 19 таси мантиққа, 26 таси психологияга, 23 таси табиёт илмига, 7 таси астрономияга, 1таси математикага, 1 таси музыкага, 2 таси кимёга, 9 таси этикага, 4 таси адабиётга ва 8 таси бошқа олимлар билан бўлган илмий ёзишмаларга бағишланган.

Бу асарларнинг барчаси ҳам олимлар томонидан бир хилда ўрганилган ва кенг илмий жамоатчиликка маълум бўлган, деб айта олмаймиз. Уларнинг айримлари жаҳоннинг кўп тилларига таржима этилиб, асарлар давомида қайта-қайта нашр этилиб келаётган бўлса, кўплари ҳали турли кутубхоналарда қўлёзма ҳолида ўз тадқиқотчиларини кутиб ётибди.

Олимнинг бизгача етиб келган умумий фалсафага онд муҳим асарлари қуйидагилар:

I. «Китоб аш-шифо» Ибн Синонинг энг йиррик фалсафий асари ҳисобланади, уни ўз даврининг илмий қомуси деса бўлади. Бу асар 4 қисмдан иборат: 1) мантиқ; 2) табиий фанлар (бу қисмида минераллар, ўсимликлар, ҳайвонот олами ва инсонлар ҳақида алоҳида-алоҳида бўлимларда гап юритилади); 3) математика, яъни риёзиёт илмлари (бунда арифметика, ҳандаса, астрономия ва музыка фанлари ҳақида баҳс боради); 4) метафизика ёки илоҳиёт. Бу асарнинг табиий фанлар ва метафизикага тегишли қисмлари 1887—88 йили Техронда тошбосмада нашр этилган, мантиқ қисми эса 1962 йилдан бошлаб Қоҳирада бир неча жилда босилган. У бирон тилга ҳам тўла равишда таржима этилмаган, фақат айрим бўлимларигина лотин, сурёний, иброний, немис, инглиз, француз, рус, форс ва ўзбек тилларида нашр этилган.

II. «Китоб ан-нажот» («Нажот китоби»). Бу китобда «Китоб аш-шифо» нинг мазмуни қисқартиб баён этилган. Унинг арабча матни 1593 й. Римда, 1913 ва 1933 йиллари Қоҳирала босилган. Айрим қисмлари сурёний, иброний, лотин, немис, француз ва рус тилларига таржима этилган.

⁸ Саъид Нафисий. Уша асар, 9—27—бетлар.

⁹ Яҳё Маҳдавий. Фихрист-и нусхаҳо-и мусаннафот-и Ибн Сино Техрон, 1333 (1954). Маҳдавийнинг таъкидлашича, шу 242 асардан Ибн Сино қаламига мансублиги шубҳа туғдирмайдиганлари 131 та.

III. «Ал-ишорат-ва-танбиҳот» («Ишоралар ва танбиҳлар»). Бу Ибн Синонинг энг сўнгги йирик асари бўлиб, унда олим фалсафанинг асосий масалаларини қисқа ибораларда баён этган. Бу асарнинг арабча матни Лейденда (1892 й), Қоҳирада (1947), Техронда (1864), Истанбулда (1873) нашр этилган. У француз (1951) ва форс тилларида ҳам босилган (1937, 1954).

IV. «Донишнома» («Вилим китоби»). Бу Ибн Синонинг форс-дарий тилида ёзилган фалсафий асарларидан энг муҳими ҳисобланади. Унинг форсча матни Ҳайдарободда (1891) ва Техронда (1897, 1952) нашр этилган, 1957 йили Душанбеда русча таржимаси босилиб чиққан.

Ибн Сино бу асарларида ўзидан олдинги ва ўз давридаги табиий фанлар ва фалсафанинг ютуқларидан фойдаланган ҳолда шундай бир фалсафа яратдики, бу фалсафани ўрта аср Шарқдаги назарий билимларнинг энг юқори чўққиларидан бири деб таърифлаш мумкин.

Ибн Синонинг табиёт фани соҳасидаги хизматлари тўғрисида гапирганда, аввало унинг химия фани тараққиётига қўшган ҳиссаси устида тўхташ лозим. У бу фанга кўп янгиликлар киритди, айниқса, ўша даврдаги кимёгарларнинг оддий металлларни (масалан, мис ёки темирни) асл металлларга (олтин ёки кумушга) айлантириш мумкин деган назарияларини қаттиқ танқид остига оладиким, бу нарса ал-кимёнинг илмий химияга ўсиб ўтишига катта ёрдам кўрсатди¹⁰.

Ибн Синонинг тоғларнинг пайдо бўлиши тўғрисида жуда ажойиб фикрлари ҳозирги илмий назарияга жуда яқин келади. Унингча, тоғлар икки сабабга биноан вужудга келади: 1) кучли ер қимираши вақтида ер қобиғининг кўтарилиши; 2) сув оқими ва ҳавонинг аста-секин таъсири натижасида чуқур жарликлар пайдо бўлиб, натижада уларнинг ёнида баландлик ҳосил бўлиб қолиши¹¹.

Ибн Синонинг минералогия ва геология фанларига қўшган ҳиссаси янада салмоқли эди. Жумладан, у минералларни тўрт гуруҳга бўлиб, уларнинг оригинал классификациясини таклиф этди. Бу классификация то XIX асргача деярли ўзгаришсиз сақланиб келди. Олимнинг минералогия соҳасидаги ишлари-

¹⁰ Каримов У. И. К вопросу о взглядах Ибн Сина на химию. Ибн Сина. Материалы научной сессии Академии Наук УзССР, посвященной 1000-летию юбилею Ибн Сины. Ташкент. 1973, стр. 38—45.

¹¹ Ибн Сина. Об образовании гор и минералов (Фрагменты из «Книги исцеления»). Перевод А. В. Сагадеева. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX—XIII вв. М., 1961., с. 279—280.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/3807> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/3807> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию
можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/3807>